

В. ГЕЄЦЬ,
академік НАН України,
А. ГРИЦЕНКО,
член-кореспондент НАН України

НАВІГАТОР У БЛУКАЮЧОМУ СВІТІ (РОЗДУМИ НАД ПРОЧИТАНИМ)

Проаналізовано наукові положення, що висунуті у книзі Г. Колодко "Світ у русі" та стосуються розуміння найважливіших проблем сучасного світового економічного розвитку.

Книгу Гжегожа В. Колодко¹, перекладену російською мовою у 2009 р., представлено читачеві як економічний бестселер, і це відповідає дійсності. Після виходу її у Польщі навесні 2008 р. менш як за рік було продано близько 50 тис. примірників. Книга привернула увагу широкого кола читачів, серед яких – економісти і політики, філософи і соціологи, студенти і викладачі, вчені і практики. Причини такої уваги – і фігура автора, і широке коло життєво важливих проблем, які він досліджує, і практичні рекомендації з найважливіших питань соціально-економічного життя, і його наукова позиція, і літературний талант, і вміння викладати складні економічні проблеми доступною для широкого читача мовою. Гжегож Колодко – відомий економіст і вчений, міністр фінансів і віце-прем'єр Польщі у 1994–1997 і 2002–2003 рр., керівник Центру досліджень з трансформації, інтеграції та глобалізації, мандрівник, у кабінеті якого висить карта, на якій відмічено найрізноманітніші місця Земної кулі, в яких побував господар цього кабінету. Ф. Фукуяма представляє автора як одного з найпроникливіших спостерігачів світової економіки, який має багаторічний досвід вченого і практика, праці якого завжди стають важливою відправною точкою для дискусій з політекономії глобалізації.

Вражають свобода, з якою Г. Колодко мандрує у часі та просторі, оперує фактами, що належать до різних часів, континентів і країн, а також пристрасність і відчуття особистої причетності автора до всього того, що відбувається. Книга змушує думати, співпереживати і реагувати.

Пропонований відгук і є реакція на невгамовну енергетику, закладену в дослідженні Г. Колодко. Це не рецензія у традиційному розумінні слова, а саме відгук-роздуми над прочитаним. Над – це не тільки думки про прочи-

¹ Див.: Колодко Гжегож В. Мир в движении (пер. с пол. Ю. Чайникова). М., "Магистр", 2009, 575 с.

тане, але й думки про інше, що хвилює і є актуальним, які виникли у зв'язку з прочитаним.

Автор застосовує оригінальний прийом, який відразу прив'язує читача до книги і одночасно виводить його далеко за її межі. На самому початку книги Г. Колодко вміщує Навігатор – спеціальний інтернет-портал, у якому зібрано масу статистичної інформації про світ, його політичний устрій, про населення, економіку, природне середовище, а також таблиці, карти, графіки, діаграми і навіть фотографії місць, про які розповідає автор. Усе це добре організовано, впорядковано і періодично оновлюється. Читач, взявши до рук книгу і на перших сторінках ознайомившись з Навігатором, уже не відкладе її далеко, а зробить настільною, щоб легко і швидко отримати через Навігатор-Інтернет тематично впорядковану інформацію і свіжі дані. Крім того, у Навігаторі містяться широка бібліографія з проблематики книги і блог, у якому читач може увійти в контакт з автором, з іншими читачами та обговорити питання, які його цікавлять.

Навігатор – дивовижна знахідка автора. З його допомогою читач відразу відчуває себе включеним до гігантської світової мережі, яка мільярдами ниток зв'язує його з усім світом. Але й сама книга, в якій дано світову панораму того, що відбувається, представлено ціннісні орієнтири і можливі напрями подальшого руху, є своєрідним Навігатором у блукаючому світі. “Блукаючий світ” – саме таким є дослівний переклад назви книги з польської. Він є менш респектабельним, ніж назва “Світ у русі”, якій віддали перевагу перекладачі, але точніше відображає зміст книги про сучасний світ, який шукає, іноді заходить у безвихідь, але ще не знайшов свого шляху.

Г. Колодко починає з правдивої та справедливої картини співвідношення реального світу, слів і змістів, показує, як народжуються істини, помилки і брехня в економіці та політиці, і що треба робити, щоб істина перемагала. Він веде аналіз за матрицею: істина, правдивість, незнання, помилка, брехня. Вчений розкриває механізми виникнення догм і брехні, способи їх підтримання заінтересованими групами, вченими, журналістами та урядами, а також виявляє інтереси, які за цим приховуються. “Наука, – пише автор, – це сила, але їй самій не вистачає сил, щоб перемогти. На жаль, надто часто наукова правота, істина не здобуває перемоги. Тому що там можуть виблискувати псевдовчені або просто невігласи, на спрощені інтерпретації яких попит буває більшим, ніж на складні наукові міркування... Коротка нісенітниця, що публікується в газетах, розходиться накладом у декілька сотень тисяч примірників, а широко викладувані істини у наукових книгах отримують наклад лише у декілька сотень примірників. Професори посилаються на газети (це частіше), газети – на професорів (це рідше). Одне підживлює друге, збоку пригособуються ще й треті. Жорна мелють, плевели залишаються, зерна пропадають” (с. 30–31). У книзі наведено конкретні приклади широко відомих і популярних тверджень, своєрідних “мумбо-юмбо”, які ніякого відношення до істини не мають.

“Дуже великою наївністю було б вважати, – цілком справедливо зазначає Г. Колодко, – що у загальносвітовій політичній і економічній грі, під час безкінечних спроб встановити панування певних ідей і власних

політичних і економічних інтересів сторони не вдаються до розміщення у ЗМІ відповідним чином підготовлених матеріалів. Там з'являються статті та публікації, радіотелепрограми, які вводяться до обороту розвідками, заінтересованими у проникненні у даний регіон і дану країну. Це робиться не тільки заради того, щоб маніпулювати громадською думкою, але й щоб справити певний тиск на еліти, які формують громадську думку і правлять. Іноді дуже успішно... Бо постійно йде гра. На кону майбутнє світу” (с. 49–50).

Знайомство з цим матеріалом спонукає читача критичніше ставитися до різних розхожих тверджень, гасел і обіцянок, бачити за словами їх реальний зміст і приховані чийсь інтереси. Це також підкреслює важливість економічних знань, які повинна мати кожна людина для того, щоб розуміти зміст подій, які відбуваються в економіці. В іншому місці Г. Колодко підкреслює: “Треба докласти великих зусиль, щоб якомога більше людей якомога глибше розбиралися в економічній тематиці. Хороша політика вимагає не тільки хорошої теорії, але й добре освіченого суспільства. Якщо воно не має цього атрибуту, то неможливо сумістити три речі відразу: наукову істину; істинну демократію; ефективну політику”. І тоді економічна політика базується не на знанні, а на ідеологічному фанатизмі, дурості, короткозорості, жадібності, чужих (а не свого суспільства) інтересах (с. 403).

У цьому зв'язку не можна не відзначити необґрунтованість прийнятого нещодавно у Міністерстві освіти і науки України рішення, відповідно до якого економічну теорію виключено з переліку обов'язкових до вивчення дисциплін для студентів неекономічних спеціальностей. І це – в умовах, коли дуже значна частина математиків, фізиків, хіміків, біологів і представників інших спеціальностей не йдуть працювати за спеціальністю, а стають підприємцями, працюють у бізнесі, коли політики використовують популістські гасла, обіцяючи економічні рішення, для виявлення нереальності (а нерідко – і безглуздості) яких достатньо елементарних економічних знань. Люди живуть, насамперед, економікою, там вони заробляють гроші, одержують доходи, проводять більшу частину свого життя. І у них є право на те, щоб мати хоча б мінімальні, найнеобхідніші знання про цю сферу. А якщо їх свідомо, під пристойним приводом, позбавляють можливості сформулювати вміння грамотно судити про суть економічних процесів, які відбуваються, то виникає запитання: а що за цим стоїть? Це просто незнання, помилка або чиясь далекоглядна “безневинна” підказка, спрямована на те, щоб відсторонити громадян від свідомої участі у політико-економічних процесах і перетворити їх на зручний об'єкт для політичних маніпуляцій? Навіть якщо це не злий намір, то, все одно, кожне рішення має об'єктивні наслідки, не залежні від того, чого саме хотіли їх автори. Такі наслідки можуть збігатись або не збігатись з поставленими цілями або навіть бути протилежними їм. На наш погляд, сталась явна помилка, яку необхідно виправити. Можливо, нормативний курс для студентів неекономічних спеціальностей доцільно назвати “Економіка і підприємництво” – так само, як весь напрям, який об'єднує економічні дисципліни. Але він повинен бути.

Рефреном у книзі звучить фраза: “Усе відбувається так, як відбувається, оскільки багато що відбувається одночасно”. Г. Колодко надає цьому положенню значення ключа до розуміння як давніх історичних сюжетів, так і того, що відбувається навколо нас у даний момент і відбуватиметься у майбутньому. Багато тенденцій у розвитку певних явищ не зможуть реалізуватися, оскільки вони зіштовхнуться з багатьма тенденціями у розвитку інших явищ. І що з цього зіткнення виникне — завжди залишається великим питанням. Але це не означає, що людина повинна ставитися до ходу подій байдуже, віддати свою долю на відкуп горезвісній “невидимій руці”. В. Колодко зазначає: “Майбутнє — в тому числі процеси розвитку — необхідно активно формувати. Це вимагає свідомої діяльності, яка повинна сприяти такому збігу обставин, які визначають економічні процеси, щоб якомога більше було розвитку і якомога менше застою” (с. 71).

Автор підкреслює значення комплексного підходу для розуміння сучасної світової економіки. Цей підхід полягає у охопленні глобальних процесів у трьох вимірах: перший — простір, географічний вимір; другий — час, історичний вимір; третій — міждисциплінарність. “Економісти, які не зуміють поглянути на речі крізь призму різних наук, бачать не все. А якщо не все побачать, то не все і зрозуміють” (с. 77). Зокрема, без уважного погляду на накладання і взаємопроникнення економічної, соціальної та технічної сфер не надто багато вдається з’ясувати з того, що відбувається навколо (с. 78).

Грунтуючись на такому підході, Г. Колодко дає надзвичайно цікавий нарис всесвітньої історії, де здійснює просторово-часові порівняння і робить узагальнюючі висновки. Динаміку господарських процесів можна подати за допомогою таких даних. Якщо вважати, що з моменту Великого вибуху пройшло 15 млрд. років, то людина існує якихось 3 млн. років. Це як 17 останніх секунд добу. “Якби, у свою чергу, ті самі секунди, тобто три мільйони років, що минули з моменту появи людини, трактувати як добу, то господарство вона веде останні сім хвилин. Усвідомлену господарську діяльність людина веде якихось 15 тисяч років. На цьому фоні сучасна глобалізація не більш як мить за все життя” (с. 88).

Спочатку економічний розвиток йшов надзвичайно повільно. Стагнація, а не розвиток, була нормою. За перше тисячоліття нової ери доход на жителя Землі практично не змінився, а за друге — зріс більш як у 13 разів. У результаті цього і збільшення населення приблизно у 20 разів весь світовий ВВП у другому тисячолітті зріс майже у 300 разів. Це середні дані за період. Але зростання йшло нерівномірно. Між 1000 і 1820 рр. виробництво зростало дуже повільно — по 0,05% на рік, що означало майже непомітні зміни для цілих поколінь. Майже за 800 років ВВП у середньому на душу населення збільшився тільки на 50%. У Китаї виробництво збільшилося так за останні 5 років. Лише після 1820 р. розвиток економіки набирає високих темпів. За неповних два століття ВВП на душу населення зріс у 8 разів, а кількість населення — більш як у 5 разів. “При цьому зрозуміло, що весь цей час зростання проходило за різними траєкторіями в різних регіонах, ведучи за собою зростаючу диференціацію матеріально-го становища жителів планети” (с. 96).

З аналізу світової історії Г. Колодко виносить певні уроки. Перший з них: зміни у ході історичного процесу і розвитку цивілізації мають каскадний характер, і так буде в майбутньому. Другий полягає в тому, що прогрес і економічний розвиток не можливі без критицизму. “Здатність критично оцінювати ситуацію – обов’язковий фактор правильної діагностики стану справ, виявлення причин такого стану і обов’язкова умова формування відповідної консультативної діяльності” (с. 98).

Порівнюючи економічну динаміку різних часів і різних регіонів, автор доходить висновку, що довгостроковий економічний розвиток мав місце, коли спостерігався збіг таких п’яти моментів: 1) технічний прогрес; 2) переважання критичного мислення та інноваційності над догматизмом у сфері культури та економіки; 3) економічні знання і здатність організувати розширення виробництва і обміну; 4) політична воля правителів здійснити необхідні інституційні реформи, що вивільнюють і творчо спрямовують людську енергію і підприємливість; 5) відкритість до зовнішніх контактів, що робить можливим обмін не тільки товарами, але й знаннями, інформацією і культурою.

Водночас історичний досвід говорить про те, що у певні періоди економіка може йти назад. У книзі виділено чотири групи країн, які стали жертвою чотирьох різних за своєю природою катаклізмів: країни, що переживають системну трансформацію – від системи соціалістичного господарства з централізованим плануванням до відкритої ринкової економіки; постколоніальні країни Африки південніше від Сахари; країни Латинської Америки, що долають наслідки локальних конфліктів, макроекономічної плутанини і фізичних криз; країни з монокультурними економіками, особливо – ті, основу експорту яких становить нафта.

Оцінюючи трансформаційний спад у постсоціалістичних країнах, Г. Колодко підкреслює, що він виявився більшим, ніж це було неминучим. Причиною тому – суб’єктивний фактор. Як наслідок, група із 29 постсоціалістичних країн повернулася до рівня виробництва 1989 р. тільки у 2007 р., через 18 років. А в Україні повернення до рівня історичного максимуму очікується тільки у 2017 р. “Якраз до ювілею Великої Жовтневої соціалістичної революції”, – зауважує автор (с. 107). Дуже хороше зауваження. Воно і їдке, і грайливе, і сумне, і іронічне, і саркастичне, і стурбоване, і доброзичливе одночасно – залежно від особистого досвіду читача і його оцінок того, що сталося.

Але в цьому зв’язку виникає дуже серйозне питання, якого намагаються уникати особи, відповідальні за хід трансформацій. Правда, таких взагалі не знаходиться. Знаходяться напіввідповідальні – відповідальні тільки за позитивні результати, а за негативні наслідки відповідальних немає, все склалося саме собою. Звичайно, здебільшого, все – як позитивне, так і негативне, – дійсно, склалося саме собою, адже не було скільки-небудь серйозного плану перетворень і реальної готовності поліпшити суспільство (не заяв, не абстрактних проєктів (цього було наддостатньо), а саме готовності діяти на благо суспільства). Були бажання вилізти на вершину влади або на її черговий щабель, одержати якомога більший шматок від спільного пирога, правдами і неправдами збільшити свої власність і владу, а ось реальні дії,

спрямовані на суспільне благо, простежуються не дуже. І справа не в тому, що не було таких людей. Вони були. І серед політиків теж. Але вони не були затребувані суспільством. Їх не чули і не підтримували.

Питання полягає в історичній та людській ціні перетворень. Яку ціну заплачено і за що? За свободу? За яку? За свободу більшої частини населення перебувати нижче від рівня бідності? За свободу невеликої групи людей за короткий час привласнити багатство, нагромаджене попередніми поколіннями? За свободу демонструвати захоплене багатство, не вмючи при цьому працювати? За свободу зводити наклеп і обдурювати, не несучи за це ніякої відповідальності? За свободу від суспільства зростаючої кількості алкоголіків, наркоманів і людей, що опустилися? За свободу високопоставлених осіб нав'язувати свою волю іншим, ігноруючи більшість? Або за свободу говорити правильні речі без усілякої уваги з боку тих, кого це стосується? За ці свободи? І якою є їх ціна? Мільйони знедолених і купка олігархів. 10 років падіння вниз і ще понад 15 – щоб вийти за ВВП на рівень, який передував падінню. У підсумку втрачено чверть століття. І це – в той час, як у Китаї за останні три десятиріччя ВВП на душу населення подвоювався кожні вісім з половиною років і в цілому збільшився у 12 разів. Є різниця? Але ж починав Китай з тієї самої економічної моделі, що існувала раніше у СРСР, і в Україні в тому числі. Ціну заплачено незмірну і неприйнятну. Але її вже заплачено, хоча й не до кінця. Питання про відповідальність теж залишається відкритим. Чи буде це історична відповідальність (у значенні “історія засудить або виправдає”), моральна або ще якась – покаже час. Але вона буде.

Звичайно, не все так погано. Закладено основи для функціонування ринкової економіки, хоча і в деформованому вигляді, сформувалася верства підприємців, які навчилися вести бізнес у складних умовах, виникли сучасні інститути, тощо. Але якою ціною це одержано? У тому суспільстві, яке склалося на початок 90-х років, теж було багато хорошого (ряд досягнень у сферах НТП, освіти, охорони здоров'я, виховання та ін.), за яке сплачено незмірно високу ціну (обмеження споживання, репресії, війна, голод, ідеологічне насильство тощо). Але тим важливішим було зберегти те, що дісталось такою дорогою ціною. Тепер важливо, щоб маятник історії знову різко не хитнувся у протилежний бік. Необхідною є терпляча, створювальна, а не руйнівна робота. Віджиле піде саме, якщо вирощувати нове. А якщо тільки боротися із старим, то нове не з'явиться. Це стосується всього: економіки, соціальної сфери, політики, мови та ін. На початку 90-х років автори цієї статті-відгуку пропонували проводити приватизацію за рахунок відтворювального процесу і заробляння власності, а не за рахунок її переділу. Але тоді це нікого не цікавило. Тому що важко і поступово. А хотілося легко і відразу. У декого вийшло. Але у більшості це не могло вийти за визначенням. Треба зробити висновки і рухатися далі.

Розгляд всесвітньої історії дозволив авторові зробити переконливий висновок, що три фундаментальних принципи економіки є спрощенням і висловлюють, скоріше, наші бажання, ніж реальність. До цих принципів належать: парадигма максимізації багатства як рушійної сили економіки; твердження, що раціональність є основою для прийняття господарських

рішень; переконання, що ринок із своїм механізмом сам по собі забезпечує ефективність господарської діяльності. Самі по собі ці висновки не є новими. Існують експериментальні підтвердження нераціональності поведінки суб'єктів у певних умовах. Сучасна фінансово-економічна криза яскраво демонструє нездатність ринку бути ефективним без підтримки держави. Проте достоїнство і новизна цих висновків полягають у доведенні того, що не тільки в окремих, локальних, ситуаціях ці принципи “не працюють”, вони “не працюють” у контексті логіки всієї всесвітньої історії. Це лише вираження дуже специфічних умов господарювання.

Аналіз всесвітньої історії Г. Колодко становить інтерес ще й тим, що він проводить просторово-часові порівняння рівнів економічного розвитку і цим розкриває єдність історичного процесу розвитку економіки. Звичайно, застосування категорії ВВП до оцінки результатів виробництва тисячолітньої давнини, коли ринкової економіки не існувало і господарство мало переважно натуральний характер, – справа дуже умовна. Ми не знаємо, на яку методологію оцінки рівня виробництва спирався автор, і наскільки вона є коректною, але в будь-якому випадку, навіть при певних неточностях, такий підхід дозволяє по-новому підійти до розуміння всесвітньої економічної історії та її перспектив. У певному розумінні Г. Колодко заклав основи для нової дисципліни – порівняльної історичної макроекономіки.

Розгляд всесвітньої історії природно виводить дослідження на аналіз процесів глобалізації. Автор визначає глобалізацію як історичний і спонтанний процес лібералізації та, слідом за нею, інтеграції ринків товарів, капіталу і (дещо пізніше і в менших масштабах) робочої сили, а також технологій та інформації, які раніше існували нарізно і у слабкому зв'язку один з одним, в один взаємозалежний світовий ринок. На думку автора, в такому визначенні містяться три ключових слова – “лібералізація”, “інтеграція” і “взаємозалежність”, а на доповнення важливими є ще два – “історичний” і “спонтанний”.

Як вважає Г. Колодко, сучасний етап глобалізації має ряд особливостей: 1) обороти світової торгівлі зростають майже у 2 рази швидше, ніж світове виробництво; 2) систематично і ще швидше збільшуються глобальні потоки капіталів; 3) наростає і виходить з-під контролю національних держав потік мігрантів; 4) винятково швидко поширюються нові технології, привносячи нові способи ведення господарства і формуючи нові типи взаємозалежностей у світовому масштабі; 5) набирає розмаху постсоціалістична системна трансформація, що охоплює 33 країни і підключає до вільного господарського обороту 1,8 млрд. чол.; 6) активно відбуваються культурні зміни та обмін культурними цінностями.

Автор показує суперечливість процесів глобалізації та робить висновок про необхідність її інституціоналізації. “Треба обмежити систему світового капіталістичного ринку певними регулятивними рамками і надати їй напрям в інтересах розвитку світового господарства і світового співтовариства. Ця регуляція повинна знайти спосіб підпорядкувати собі приватні інтереси великих світових гравців; досі справа була інакшою” (с. 160).

Певною мірою критерієм глобалізації могла б слугувати міра проходження до єдиних світових грошей. Їх ще немає, хоча існують декілька валют-

них ареалів і спільних для кожного з них грошей: африканський франк (має ходіння у 14 країнах), східнокарибський долар (має ходіння у 8 країнах Організації Східнокарибських держав, а також у британських заморських територіях Ангілла і Монсерат), євро (має ходіння у 15 із 27 держав – членів ЄС). “А спільні світові гроші – скажімо, під назвою “глобал”, – зазначає Г. Колодко, – прекрасно послужили б справі підвищення ефективності світового господарства, знижуючи витрати угод і повністю усуваючи небезпеку валютних криз з усіма їх наслідками: як фінансовими, так і тими, що мають місце у реальному секторі економіки” (с. 171). Проте існують серйозні аргументи на користь підтримання багатовалютності. Треба тільки вміти користуватися пов’язаними з цим перевагами. Коли немає великої кількості валют, немає і можливості вдатися до девальвації та захисту конкурентоспроможності.

Це цілком правильний підхід: перехід до єдиної валюти повинен здійснюватись у міру визрівання відповідних об’єктивних умов, що можна продемонструвати на прикладі України. Якби під час нинішньої кризи не сталася девальвація гривні, ми б відразу ж зазнали безповоротних втрат у металургійній та хімічній промисловості, у сільському господарстві та інших галузях. Здешевлення експорту і подорожчання імпорту певною мірою захистили вітчизняні підприємства від втрати конкурентоспроможності.

Надзвичайний інтерес у багатьох відношеннях становить нарис “Світ як він є (або як живуть люди та їх життєві справи у різних куточках мінливого світу)”. Це і наукове дослідження, і спогади, і літературні замальовки, і пристрасна публіцистика. Він починається з фрази: “Зробити світ ідеальним неможливо, але робити треба”. Це не випадково сказані слова, а позиція автора, яка проходить через весь твір. Так, у світі відбуваються об’єктивні процеси, і в цілому зовсім не так, як хотілося б, але людина є їх активним учасником, і від неї багато що залежить. Треба діяти.

На сучасному світі, зазначає автор, час явно ставить знаки. Незбагненим чином вони збігаються з десятиріччями. Нам залишається додати, що ці знаки ще треба побачити, а побачити їх можна, тільки володіючи різноманітними знаннями, вмінням відокремлювати істотне від неістотного, розуміти логіку історії. Г. Колодко блискуче демонструє такі якості. На його думку, 50-ті роки ХХ ст. пройшли під знаком західноєвропейського “економічного дива” і занепаду сталінізму. У свою чергу, 60-ті – це демонстративний крах колоніалізму і посилення антиімперіалістичних настроїв. 70-ті – вибух консьюмеризму і експансія світового соціалізму, якому здавалося, що тільки тепер він по-справжньому розправляє крила, тоді як скоро йому треба було їх скласти. Наступне десятиріччя – 80-ті – апогей “холодної війни” з дедалі більш явним переважанням часті Заходу на вагах історії. Настали 90-ті, відзначені постсоціалістичною трансформацією і появою “нової економіки”, загальної комп’ютеризації та інтернетизації. Нинішнє десятиріччя – період глобалізації та наднаціонального тероризму. Наступне десятиріччя буде відзначене наростанням могутності Китаю, причому не тільки демографічної та економічної. 30-ті роки ХХІ ст., найімовірніше, теж позначаться чимось особливим, не виключено, що глибокою світовою кризою, яка послабить неприборкану економічну експансію і змусить урівно-

важитися потоки попиту і пропозиції, що неконтрольовано зростають у глобалізованому господарстві. 40-ві роки ХХІ ст. повинні позначитися побудовою нового, розумного глобального інституційного порядку, який зробить можливим у міру гармонійний розвиток. А якими будуть знаки 50-х років ХХІ ст.? – запитує автор (с. 188).

Звичайно, інші дослідники можуть побачити інші знаки, з більш технічним, біологічним або яким-небудь іншим ухилом. Наприклад, 60-ті роки ХХ ст. – початок ери активного освоєння людиною космосу. Або якось вислизнула від уваги така знакова подія, як перетворення економіки Японії, слабкої, переможеної у Другій світовій війні країни, на одну з найпотужніших економік світу. Або згадати ще одну знакову подію – клонування вівці Доллі. З часом це відкриття може докорінно змінити світ. Або карибська криза – світ стояв на порозі світової ядерної війни і зміг її уникнути. І т. д. Знак є зовнішнім у відношенні до позначуваного ним змісту, і природно – біднішим порівняно з ним. Адже він тільки знак. А оскільки зміст є істотно багатшим від знака, то там багато такого, що може бути позначене іншими знаками, важливими в якихось інших відносинах. Але авторське бачення, безперечно, становить інтерес.

Аналізуючи нерівність у розподілі доходу у світі та зазначаючи, зокрема, що 1,3 млрд. чол. на Землі живуть менш як на 1 дол. на день, Г. Колодко доходить однозначного висновку: “Абстрагуючись від етичного і політичного аспектів такої монструальної нерівності, ми можемо анітрохи не сумніватися, що вона працює проти економічного зростання. Доход ділиться так несправедливо не тому, що така бідність, а така бідність, тому що він ділиться так несправедливо” (с. 200).

Автор критично аналізує різні індекси та рейтинги, що характеризують різні сторони соціально-економічного життя. Становлять інтерес три висновки, зроблені автором у цьому зв’язку. Перший висновок: уже досягнутий рівень розвитку, вимірюваний ВВП на душу населення, досить сильно скорельований з продвинутістю економічної лібералізації та політичних свобод, хоча є й винятки. Другий висновок: темп зростання ВВП (точніше – поліпшення індексу людського розвитку) такої чіткої кореляції не демонструє. Третій висновок: нерівномірності та нерівності у розподілі доходів і багатств є функцією не досягнутого рівня розвитку, а насамперед – цінностей, які переважають у тривалій перспективі, прийнятої на їх основі соціально-економічної політики і системних регуляторів, які служать її втіленню в життя.

Усі три висновки є надзвичайно важливими, оскільки вони дають методологічні орієнтири для підходу до вирішення основоположних суспільно-економічних проблем: співвідношень лібералізації та людського розвитку, демократії та економічного зростання, цінностей та розподілу доходів, та ін. Автор і сам застерігає від розхожих стереотипів. “Не можна, – пише він, – дозволити собі захопитися стереотипами, загальноприйнятими істинами і розхожими мудростями. Наприклад, тією, що немає економічного розвитку без демократії, а з демократією є. Тут достатньо порівняти Китай з Мексикою. Або що не може бути розвитку економічна свобода без свободи політичної, а політична – при обмеженнях свободи господарювання. Тут

достатньо порівняти Сінгапур з Аргентиною. Або що не можна стати багатим без природних ресурсів, а з ними можна. Тут достатньо порівняти Німеччину з Нігерією. Або що більш рівномірний розподіл доходів не сприяє зростанню виробництва, а більш нерівномірний сприяє. Тут достатньо порівняти Японію з Колумбією” (с. 238).

Сказано нібито спеціально для України. Саме ці розхожі мудрості намагалися нав’язати їй численні консультанти та представники різних міжнародних організацій – як істини, обов’язкові для засвоєння і керівництва, які відіграли, до речі, не останню роль у розбалансуванні сил суспільно-економічного розвитку нашої держави у даний час. Україну прийнято вважати більш демократичною порівняно із сусідніми постсоціалістичними державами. Формально це так і є. Але за формою приховується зміст, який нерідко їй не відповідає або навіть є протилежним. Демократія адекватно “працює” у розвинутих країнах, де існує середній клас, який представляє більшість населення, яке має чітко окреслені економічні інтереси та їх вираження через політичні партії. У цьому випадку парламент і уряд, приймаючи рішення, виражають інтереси середнього класу, а отже – і більшості.

Якщо ж середній клас становить 12 (максимум 15) процентів і не має адекватного політичного представництва, то йде боротьба між різними кланово-олігархічними групами за право тимчасово приватизувати державну машину і використати її у своїх інтересах: переділу власності, примноження своїх багатства і влади. В такому випадку демократія перетворюється на знаряддя досягнення вузьких егоїстичних інтересів таких груп. І немає суб’єкта, здатного це знаряддя перехопити. Саме така ситуація склалася тепер в Україні.

У цих умовах форма більш централізованої та персоніфікованої влади є кращою. Скажімо, президентська республіка, в якій уряд очолює обраний всенародним голосуванням президент. Звичайно, може трапитися, що і президент представлятиме кланові інтереси. Але тут, по-перше, відповідальність чітко персоніфіковано, а по-друге, у разі обрання президента, здатного виражати інтереси більшості, економічні та демократичні перетворення можуть бути дуже швидкими і успішними. Інший шлях є більш тривалим і пов’язаним з більшими ризиками. До кращих часів можна і не дожити, особливо – враховуючи зростаючу невизначеність у розвитку глобалізованого світу. Тому правий Г. Колодко, підкреслюючи, що “демократію... не слід виривати з історичного і культурного контексту. Всьому свій час” (с. 396).

Дуже цікавим є проведений у книзі з урахуванням глобалізаційних тенденцій аналіз ситуації з валютними резервами. Валютні резерви одних країн є легким джерелом великих доходів банків та інвестиційних фондів в інших країнах, а також джерелом фінансування бюджетних дефіцитів багатих країн. “Не є винятком, – пише автор, – що той самий банк – буквально той самий – однією рукою бере під своє покровительство резерви якоїсь держави, скажімо, у розмірі мільярда доларів, сплачуючи з нього проценти у розмірі 3% на рік, а другою купує його облігації, по яких ця держава сплачує йому 5% на рік. Так він заробляє на цій операції без великого клопоту 20 мільйонів доларів на рік чистими. У стільки обходиться це громадянам даної

держави у вигляді взятих з них податків” (с. 251). Саме з огляду на ці обставини, вважає автор, центральні банки перетворюють управління валютними резервами на оповиту флером таємничості церемонію, тоді як уряди працюють над управлінням бюджетними потоками при відчинених дверях, під критичним обстрілом громадськості та під контролем демократично обраних парламентів. Звідси висновок про необхідність раціоналізації політики валютних резервів та її підпорядкування інтересам суспільства і завданням соціально-економічного розвитку. Інституційні рішення щодо державних валютних резервів, підкреслює Г. Колодко, вимагають фундаментального реформування. Є і практична порада: “Теоретично краще було б не мати дефіциту і боргу і тим самим не підставлятися внаслідок наявності заборгованості під спекулятивні ігри. Але, як ми бачимо, боргів немає у Ліхтенштейну і Палау. Усі інші з різних причин вирішили їх мати. Найрозумніше рішення – зменшити розмір державного боргу з одночасним скороченням надмірних валютних резервів. Принаймні, почасти так роблять Китай, Індія, Росія, Бразилія. Для цього потрібна узгоджена політика уряду і центрального банку, але це явно раціональне міркування неможливо реалізувати в умовах незалежності центральних банків у багатьох країнах” (с. 268). На наш погляд, питання узгодження діяльності центрального банку і уряду можна розв’язувати на основі концепції сумісно-розділеної діяльності, що передбачає чітке розмежування цілей, функцій і відповідальності, незалежність у рамках формалізованих компетенцій та інституційно визначені способи координації дій.

У книзі дано розгорнуту і досить конкретну критику неолібералізму. Про її зміст і напруження можна судити з назви розділу “Неолібералізм, який йде у відставку, і його жалюгідна спадщина (або чому шкідлива концепція на якийсь час завоювала півсвіту і як з цим справитися)”. Різноманітний та цікавий матеріал міститься також у розділі, присвяченому відповіді на запитання, що таке розвиток, і від чого він залежить. Зокрема, там описано історію виникнення концепції та показника “валове національне щастя”. Ця концепція включає справедливий і довгостроковий соціально-економічний розвиток (у традиційному розумінні); захист і культивування культурних цінностей; турботу про природне середовище існування людини; хороше правління і управління господарством і суспільними справами. На основі досліджень, проведених у британському університеті у Лайсестері, створено першу в історії всесвітню карту щастя. Обстежувалися 80 тис. чол. із 178 країн. На базі комплексного показника суб’єктивної оцінки благополуччя народи обстежених країн розподілилися за шкалою від 100 до 300. Бутан, батьківщина концепції валового національного щастя, розмістився на 8-му місці – на такому самому рівні, як Ірландія, Канада і Люксембург. Високі місця зайняли найбагатші держави і країни, орієнтовані на соціальне ринкове господарство. Китай, який сусідкує з Бутаном, опинився на 82-му місці (210 пунктів). Україна (120 пунктів) і Молдова (117 пунктів) опинилися перед найнещаснішими – Конго, Зімбабве і Бурунді (по 100 пунктів).

Цікаво, що Бутан є бідною країною і за індексом людського розвитку перебуває тільки на 135-му місці. Але всі його громадяни є щасливими. Г. Колодко вказує на те, що жоден з цих показників не враховує розподілу до-

ходів, а також робить висновок про доцільність у майбутньому розраховувати синтетичний показник на основі інтеграції індексу людського розвитку, показника валового національного щастя і коефіцієнта Джині і навіть пропонує метод такого розрахунку.

Звичайно, для класично вихованого економіста це досить екзотичні речі. Але вони вже існують і гідні того, щоб на них звернути увагу, особливо – у світлі зростаючої невизначеності у світовому розвитку. Квінтесенцію позиції Г. Колодко щодо розвитку можна подати так. Основа розвитку – економічне зростання, яке проявляється не тільки у кількісному збільшенні вартості продукції, але й, насамперед, у змінах способів її виробництва і використання. Знання, винаходи та інновації мають для процесів розвитку основоположне значення, але самі по собі вони не є достатніми. Адже суть соціально-економічного розвитку зводиться до відповідно спрямованих постійних економічних змін, які, у свою чергу, зумовлені цінностями, інститутами і політикою (с. 380). Автор переконливо розкриває роль інститутів, політики і культури в розвитку.

Грунтуючись на проведеному аналізі, Г. Колодко пропонує теорію збігу обставин розвитку і новий прагматизм. Тут доречно згадати про мантру книги: “Усе відбувається так, як відбувається, оскільки багато що відбувається одночасно”. Автор виділяє 8 головних рис теорії збігу обставин розвитку:

1) відмова від будь-якого догматизму як інтелектуального корсета і фактора, що надто односторонньо спрямовує пошук відповіді на конкретні запитання;

2) неприйняття сліпого підкорення будь-якій ідеології або політичній лінії, але пошуки об’єктивної істини без поступок розхожим і консенсуальним істинам;

3) відмова від спроб створення універсалістської теорії економічного зростання і переключення уваги на специфічні риси явищ і процесів, незривно пов’язаних з макроекономічним відтворенням;

4) міждисциплінарний підхід, який накладає на економічні міркування знахідки з інших сфер та інших наук, особливо – історії, футурології, географії, права, соціології, психології, науки про управління, науки про Інтернет;

5) широке застосування порівняльного методу економічного аналізу;

6) переміщення у багатовимірному просторі, який складається з конкретних історичного, географічного, культурного, інституційного, політичного, соціального і проблемного вимірів;

7) відокремлення цілей діяльності від засобів їх досягнення;

8) інструментальна гнучкість, відкрита для різноспрямованих пошуків заходів, які підходять для специфічної ситуації.

Автор на конкретному матеріалі переконливо розкриває значення кожної з наведених рис цієї теорії. Але тут, на наш погляд, необхідним є коментар відносно положення про відмову від спроб створення універсалістської теорії економічного зростання. Звичайно, не може бути теорії, що слугує “відмичкою” на всі випадки життя. Будь-яка прагматична відповідь вимагає врахування всієї сукупності конкретних обставин. Проте акцентування уваги на специфічних рисах явищ і процесів не повинне затуляти того фак-

ту, що самі ці специфічні риси стають помітними тільки на фоні загального і у відношенні до нього. Немає ніякої специфіки без загального, як і загального без специфіки. Уся справа в тому, щоб не розглядати загальне як абстрактно загальне, однакове для всіх, а розуміти його як конкретно загальне, що з'єднує особливі прояви у реальне живе ціле, як спосіб породження і співвідношення специфічних рис. Наприклад, реально спільне між братом і сестрою треба шукати не шляхом їх порівняння, а через знаходження їх спільної основи – спільних батьків, які породили їх і зробили тим самим братом і сестрою. Так само і теорія економічного зростання повинна включати загальний категорійний ряд, який працює у специфічних трактуваннях і через них. Це не “відмичка”, а гнучкий інструментарій, що вимагає творчого застосування в кожному конкретному випадку.

“Теорія збігу обставин розвитку, – вважає автор, – якщо тільки буде відповідно, з одного боку, розроблена, а з іншого – конкретно спрямована на окремі види викликів розвитку, слугуватиме прекрасною основою для прагматичних дій, спрямованих на розв’язання конкретних проблем” (с. 423). У книзі можна знайти і дуже прагматичні поради, що зумовлюються теоретичними постулатами. Так, Г. Колодко пише, що доти, доки інтерпретації теорій або рекомендації не входять у суперечність одна з одною – наприклад, одночасно і знизити, і підвищити процентну ставку або ж лібералізувати зовнішню торгівлю і захистити її протекціоністськими заходами, – їх слід поєднувати (с. 422). Новий підхід до державного втручання полягає не у втручанні у виробничі процеси, а повинен зводитися до розумного маніпулювання їх обставинами (с. 423). Доступні економічній політиці інструменти треба використовувати вибірково і розумно. Прагматичний підхід передбачає і те, що набір інструментів господарської політики не може бути даним раз і назавжди. Одних інструментів треба позбавлятися, інші створювати. Бо справа не в тому, багато їх чи мало, а в тому, чи підходять вони у плані вирішення завдань, які стоять на порядку денному. З одного боку, треба позбавлятися безпосередньої залученості держави у виробничі процеси або адміністративного ціноутворення, з іншого – у реалізації інфраструктурних проектів або наданні деяких послуг слід звертатися до нового інструмента – державно-приватного партнерства. Таке партнерство є найкращим прикладом прагматизму (с. 427). До цього слід додати, що такий прагматизм може спиратися не тільки на практичні засади, але й на теоретичні – у вигляді теорії спільно-розділених відносин, яка активно розробляється українськими економістами.

Надзвичайно плідотною, на наш погляд, є ідея “золотої послідовності”, яка виражає порядок співвідношення темпів зростання основних макроекономічних показників від найвищих до найнижчих. Йдеться про такі пов’язані одна з одною 8 базових категорій: 1) інвестиції; 2) експорт; 3) ВВП; 4) споживання з особистих доходів (так зване “індивідуальне” споживання); 5) продуктивність праці; 6) доходна частина державного бюджету; 7) споживання, що фінансується із соціальних фондів споживання (так зване “суспільне” споживання); 8) видаткова частина державного бюджету (с. 428). Наближення до такої послідовності говорить про збалансоване зростання та ефективність виробництва.

Можна, звичайно, дискутувати про те, чи повинне індивідуальне споживання зростати швидше від продуктивності праці, або в якому випадку має місце одна залежність, а в якому – інша. Але безперечно, що є певна послідовність у темпах зростання базових показників, яка забезпечує збалансований розвиток. Розкрити цю послідовність і механізм її реалізації – практично дуже важливе і перспективне завдання. Такий підхід добре кореспондує з розробкою в Інституті економіки та прогнозування НАН України проблем інституційної та економічної архітектури, покликаної визначити інституційну і економічну структури, які відповідають внутрішній природі та сутності системи, а також створюють простір для розвитку. Зокрема, як основні закони архітектури визначено закон рівноваги, закон усереднення (або “золотої середини”) і закон структурування (або “золотого перетину”). До такого ряду органічно вписується і “золота послідовність”. У цьому зв’язку надзвичайно важливим є, на нашу думку, продовження розробки ідей, висловлених Г. Колодко.

Дуже прагматичною, корисною і важливою – зокрема, для України – є ідея створення своєрідного лобі, яке виступає за економічне зростання. “Це має бути різнорівня група на протигагу традиційній соціальній структурі та ієрархії, що складається з практиків і теоретиків, політиків і вчених, економістів та юристів молодшого покоління, яке дивиться у майбутнє, а не старого, обтяженого спадщиною минулого. За визначенням, вони мають бути зацікавлені в економічному зростанні та розвитку, а не у зростанні власного багатства. Друге може бути результатом першого, але не можна погодитися на зворотну черговість, оскільки така черговість може і не здійснитися” (с. 435).

Завершується книга Г. Колодко розділом про невизначене майбутнє. Майбутнє дійсно не визначено. І це “єдине, – зауважує автор, – що можна сказати певно” (с. 442). Все ж ця частина містить цілий розсип цікавих спостережень, міркувань, висловлювань, припущень, прогнозів і рекомендацій, які стосуються можливого впливу на це майбутнє. Досить назвати тільки деякі з них, щоб побачити їх значення і масштабність. Скажімо, обґрунтування необхідності та визначення головних рис нового інституційного порядку, який покликаний гармонізувати тенденції зростання і пропорції складових глобальної економіки з культурними цінностями, які еволюціонують; розкриття ролі суспільних фінансів як фундаментального інституту, який є посередником між державою і ринком і виконує свої функції у міжнародному і глобальному масштабах; положення про поступове формування всесвітнього громадянського суспільства, яке із свого боку посилюватиме глобальну ринкову економіку і планетарну демократію, що народжується; постановка завдання організації управління зростаючими ресурсами вільного часу, які присвячуються (або розтрачені) споживанню та освіті, культурі й дозвіллю, відновленню та спорту; попередження про загрозу роздержавлення і приватизації війни; тощо.

Торкаючись невизначеності майбутнього, Г. Колодко як вчений, державний діяч, високоосвічена людина і громадянин не міг не зробити спробу все ж заглянути у це майбутнє, інакше рух його думки у пізнанні світу не мав би завершення. На цьому шляху він доходить висновку, що рух світу –

це не рух до його кінця, тобто до кінця світу. А раз так, то цей світ робить сміливий крок у невизначене майбутнє у такий спосіб, щоб подолати різючі суперечності у самому житті людства, де бідність і багатство виявилися невикоріненими. Такий шлях не є простим, тому Г. Колодко намагається визначити, як досягти того, щоб багатогранний світ ХХІ ст. характеризувався і зростанням виробництва, і розумним розподілом його плодів. Отже, автор розкриває у своїй книзі у досить привабливій формі зміст його Навігатора у невизначеному майбутньому. І завдяки цьому вчений заслужено претендує на власне місце серед тих людей, які намагаються стати лоцманами майбутнього, що, у свою чергу, дозволяє характеризувати їх як людей, відповідальних за те, що буде (або, точніше, що є бажаним) після них.

Книга Г. Колодко – не тільки науковий, але й художній твір, який слугуватиме широкому колу читачів не тільки джерелом знань і стимулом до роздумів, але й засобом естетичної насолоди.

Стаття надійшла до редакції 9 липня 2009 р.
